

SOLIQQA TORTISHNING EKOLOGIK YO‘NALTIRILGANLIGINI KUCHAYTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI TAHLILI

Turanboyev Boburjon

Qo‘qon universiteti “Xalqaro turizm va iqtisodiyot” kafedrasida o‘qituvchisi.

e-mail: boburturonboyev@gmail.com

Аннотация

Ilmiy tadqiqotimizda ishlab chiqarish faoliyatida insonlar atrof muhitga zarar yetkazishlari keskinlashuvi oqibatida, ya'ni suv va havoning ifloslanishi, qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslarni hisobsiz va samarasiz foydalanish oqibatida, ularning yo'qolib ketish xatarlari oshib, natijada qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslarning yo'qolib ketish ehtimoli yuqorilab ketayotgan davrda ushbu tabiiy resurslardan oqilona va samaraliroq foydalanishni soliqlar vositasida nazorat qilish kerakligi ilmiy asoslantirilgan. Bugungi kunda soliqqa tortish siyosatimizda mavjud bo'lgan, resurs soliqlari: suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, yer qaridan foydalanganlik uchun soliq va yer soliqlarining amaldagi holati tahlil etilgan. Tadbirkorlarni tabiiy resurslardan unumli va tejamkorona foydalanishga undash uchun soliq siyosatida resurs soliqlarining ta'sirchanligini yanada oshirish va takomillashtirish uchun ilmiy amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Калит so‘zlar: ekologik soliqlar, resurs soliqlari, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, yer qaridan foydalanganlik uchun soliq, yer solig‘i, soliq stavkasi, soliq tushumi, soliq tushumlardagi ulushi.

Кирish.

Jamiyatda insonlarning ehtiyojlari cheksizligi va tabiiy resurslarning cheklanganligi, ular ko'pchiligining qayta tiklanmasligi mavjud tabiiy resurslardan samarali va oqilona foydalanish evaziga jamiyatning cheksiz ehtiyojlarini to'liqroq qondirishga erishish zaruratini taqozo etadi. Hamda iqtisodiy o'sishning tezligi hisobiga sanoatning rivoji ekologiyaga salbiy ta'sir ko'rsatishini oldini olish zaruriyati yuzaga keladi. Musaffo tabiatni himoyalash hamda tabiiy resurslardan unumli foydalanish va tejamkorlikni kuchaytirish uchun ekologik soliq siyosatini olib borish samaraliroqdir.

Mustaqil O'zbekiston yirik sanoat va agrar mintaqaga bo'lib, kelajakda dunyoga yuz tutgan mashina sozlik, energetika, kimyo, oziq – ovqat sanoati, transport majmuyini yanada rivojlantirish ko'zda tutilgan. Bunday ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi Respublikada ijtimoiy – ekotizimlarning holatiga muayyan darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi (Shodimetov 1991).

O‘zbekiston Respublikasi Statistika davlat qo‘mitasi rasmiy saytidan olingan ma’lumotlarda qayd etilishicha Respublikamizda atmosferaga chiqarilgan zararli moddalar miqdori oz emas, bu ifloslanish keskin pasaymagan. Yurtimizda o‘rtacha xisobida yiliga 900 ming tonna zararli moddalar ishlab chiqarilmoqda. Bunday zaharli moddalarni kamaytirish va tartibga solish uchun ekologik soliqqa tortishni yanada rivojlantirishimiz zarurdir.

Adabiyotlar sharhi.

Amundsen va Schblar (1999) qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslarni isrof qilmaslik va tejash uchun ekologik soliqni joriy qilish kerakligini o‘z ilmiy tadqiqotlarida asoslashgan. Shuningdek ekologik soliqlar resurslarning tiklanishiga ta’sir etuvchi omil ekanligini e’tirof etib, garchi ekologik soliq siyosati yuqori darajada amalga oshirilayotgan davlatlar resurslarning tiklanish darajasi unchalik yuqori bo‘lmasa xam, ekologik soliq tabiiy resurslarni qayta ishlashni rag‘batlantirishi mumkinligini va u Yevropada ekologik siyosatning muhim qismi sifatida resurslarni tejashni rag‘batlantirishning eng samarali yo‘li ekanligini qayd etishgan. Ekologik soliqlarni amalda qo‘llash va undirish tabiiy resurslari tugab borayotgan mamlakatlar uchun qulayligi haqida xulosalar qayd etishgan.

Har doim resurslar cheklanganligi sababli ularni tejash davlatning asosiy maqsadi bo‘ladi. Hukumatlar buning uchun ko‘plab chor-tadbirlar qo‘llab kelmoqdalar. Shu asnodan Aksel, Greenelar (2011) tomonidan qayd etilishicha, xukumat atrof muhit bilan bog‘liq muammolarni kamaytirish choralarni doimiy izlaydi. Bunda hukumat bir qator vositalarga ega, masalan axborot dasturlari, innovatsion siyosat, atrof muhit uchun subsidiyalar va atrof muhit solig‘i. Xususan soliqlar ushbu vositalarning eng muximi xisoblanishi haqida ko‘plab ijobiy fikrlar bildirishgan.

Atrof muhit solig‘i orqali ekologik va iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin. Ya’ni davlat daromadini oshirish va chiqindilarni yo‘q qilish, suv va havo ifloslanishi kabi ko‘plab muommolarini hal etishda muvaffaqiyatli foydalanish kerak. Siyosat sohasidan qat’iy nazar ekologik soliqlar, mamlakat iqtisodiyotini loyihalashda va uni amalga oshirishda umumiy muvaffaqiyatning hal etuvchi omili hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Dissertatsiya ishi ilmiy izlanish jarayonida muommoni keng ko‘lamda yuzaga chiqarishga doir ko‘plab xorijiy adabiyotlar hamda rasmiy ma’lumotlardan foydalanilgan holda mazmunan boyitildi. Mahalliy va xorijiy rasmiy saytlari hamda xorijiy ilmiy maqolalar manbalaridan olingan ma’lumotlar miqdor ko‘rsatkichlari tahlil qilinib, sifat ko‘rsatkichlari baholandi. Hamda ushbu ma’lumotlar jadvallar va rasmi diagrammalarda tasvirlanib, taqqoslash orqali ilmiy xulosalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot paradigmasi sifatida positivistik yo‘nalish tanlanib, unda soliqqa tortishning ekologiyaga yo‘naltirilganligini yanada kuchaytirish bo‘yicha xorijiy amaliyotini chuqurroq izohlab tahlil qilishga ustuvorligini o‘zida ifoda etadi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Ekologik soliqlarni joriy etish va ulardan samarali yo‘l bilan ko‘plab maqsadlarda foydalanayotgan davlatlar kundan-kunga ko‘payib ketmoqda. Bunday davlatlarning aksariyati iqtisodiy jihat gigant davlatlar va ular rivojlangan davlatlardir. Yevropa Ittifoqi davlatlari, Xitoy xalq respublikasi, Kanada va boshqa ko‘plab davlatlarda mana shunday ekologik soliqlarni ham byudjet tushumlarini oshirishda ham ekologiyani himoyalash, tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanish maqsadida rivojlantirayotganliklariga guvoh bo‘lishimiz mumkin. Ushbu paragrifimizda, yetuk rivojlangan Xitoy Xalq Respublikasi hamda Yevropa Ittifoqi davlatlarining tajribalari tahliliy natijalarini o‘rganamiz.

1960-yillarda sanoatning jadal rivojlanishi oqibatida, ko‘plab mamlakatlarda atrof muhitning ifloslanishi keskinlashib ketdi va tabiiy resurslardan foydalanishda tejamkorlikka e‘tibor qaratilmadi. Ishlab chiqarish faoliyatida insonlar atrof muhitga zarar yetkazishi keskinlashdi, ya‘ni suv va havoning ifloslanishi, qayta tiklanmaydigan tabiiy resurlarning yo‘qolib ketish hatarlari oshib bordi. Bularning natijasida insoniyat katta va hal etib bo‘lmas ekologik muommolarga duch kelish ehtimoli judayam kuchaydi. Bunday holatni yumshatish va atrof muhitni ekologiyani himoya qilish maqsadida, ayrim davlatlar tomonidan atrof muhitni himoyalash va qayta tiklanmaydigan resurslardan samarali foydalanishni nazorat qilishda – soliq vositasidan foydalanishga ko‘proq e‘tibor qaratildi.

Bunday davrda yetakchi sanoatlashgan davlatlardan bo‘lgan Xitoy Xalq Respublikasi va Buyuk Britaniya davlatlarining markaziy hukumati ham atrof muhit himoyasi va iqtisodiy yuksalish siyosatini qo‘llab-quvvatlovchi dasturlar ishlab chiqa boshladi. Dastlab, ekologik soliqlarni joriy etilmagan, lekin ekologik xususiyatga ega bo‘lgan yig‘imlar va jarimalar joriy etgan holda ekologiyani asrash va tabiiy resurslarni tejamkorlik bilan hamda samarali foydalanilishi ustidan nazorat o‘rnatdilar. Bu jarayonlar ekologik soliqqa tortish siyosatini boshlanishiga va rivojlanishiga mustahkam asos bo‘lib hizmat qildi.

So‘nggi yillar davomida Xitoy o‘z iqtisodiyotini kengaytirishi va iqtisodiy o‘sish suratlarning judayam tezligi Xitoy ekologiyasiga katta salbiy bosimni keltirib chiqardi. Bu ekologik muommolar sog‘liqni saqlash sohasining faoliyatini bir muncha qiyinlashtirib kelmoqda.

O‘lkadagi tadbirkorlik faoliyatidan xosil bo‘layotgan zaxarli moddalar va tutunlar, havoning zaharlanishi sezilarli ta‘sir ko‘rsatib borishi 2010-2013 yillarda jamoatchilikning haqli e‘tiroziga sababchi bo‘ldi va Xitoy hukumati atrof-muhit zaralanishiga qarshi “urush“ e‘lon qildi. Ekologik tozalikning barqarorligini ta‘minlash uchun ishlab chiqarishda toza manbalardan foydalanishni tezlashtirish bo‘yicha qat‘iy choralar ko‘rish maqsadi bilan keskin qarorlar qabul qilindi va ekologik soliqlarni joriy etishni rivojlantirdi.

Xitoy Xalq Respublikasining soliqqa tortish siyosatida mavjud bo'lgan, ekologik jihatdan bog'liq bo'lgan soliqlar quydagilardan iborat (1-jadval).

Xitoy hukumati tomonidan 1979-yildan shu bugungi kungacha, tadrijiy ravishda ekologiyani himoya qiluvchi vazirliklar va agentliklar tashkil etib, ko'gina hukumat qarorlarini qabul qilindi. Shu bilan birgalikda ekologik harakterga ega bo'lgan soliqlar ham bosqichma-bosqich joriy etildi (1-jadval). Ushbu soliqlar ekologiyaga, suv va havoning ifloslanishi hamda tabiiy resurslardan unumli foydalanishga tadbirkorlarni undashi bilan boshqa soliq turlaridan ajralib turadi. Masalan, quruqlikdagi va suvdagi transportlar uchun joriy etilgan soliqlar ularni sotib olishdan tortib, qay maqsadda foydalanishga qarab soliqqa tortiladi.

1-jadval**Xitoy Xalq Respublikasida ekologik soliqqa tortish xususiyatiga ega bo'lgan soliqlar.**

№	Soliq turlari	Soliq solish obyekti
1	Resurs solig'i	Mineral resurslar (xom neft, tabiiy gaz, ko'mir, boshqa metall rudalari, qora metall rudalari va rangli metall rudalari); Tuz (qattiq va suyuq tuz)
2	Iste'mol solig'i	Benzin, dizel yoqilg'isi, aviatsiya kerosini, avtomobil shinalar, mototsikllar, avtomobillar, yaxtalar, bir martalik yog'och tayoqchalar va tamaki, vino va suyuqlik
3	Shahar qurilishi va texnik xizmatlar uchun soliq	Qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan narsalar (QQS), iste'mol solig'i va / yoki biznes solig'i
4	Shahar va shahar yerlaridan foydalanganlik uchun	Davlatga tegishli bo'lgan yerlar yoki egalik qilinadigan yerlar
5	Yerdan unumli foydalanish uchun soliq	30% dan 60% gacha bo'lgan progressiv stavkalar bo'yicha ko'chmas mulk o'eratsiyalaridan olingan ma'lum daromadlar uchun undiriladi
6	Avto Transport vositalarini harid qilganlik uchun soliq	150 mililitrdan ortiq gaz sarflaydigan har qanday xarid, sovg'a, almashinuv va boshqa holatlarda undiriladi
7	Transport vositalari va kemalar solig'i	XXR doirasidagi barcha Transport vositalari va kemalardan olinadigan soliq. Odatda o'z vazniga qarab belgilangan miqdordagi soliq solinadi.
8	Kemalarning yuk sig'imiga soliqlar	Kemalardan olinadigan yuk solig'i XXR hududidagi portga xorijdan kiradigan har qanday kemadan olinadi
9	Qishloq xo'jaligi yerlarini o'zlashtirganlik uchun soliq	XXR doirasida haydaladigan yerlarda binolar, inshootlar quradigan yoki qishloq xo'jaligidan tashqari rivojlanish bilan shug'ullanadigan kompaniyalar va jismoniy shaxslardan olinadi.

10	Atrof muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi soliq	Soliq solinadigan ifloslantiruvchi moddalarni (ya'ni havoni ifloslantiruvchi moddalar, suvni ifloslantiruvchi moddalar,) to'g'ridan-to'g'ri Xitoy hududida chiqaradigan korxonalaridan olinadi.
11	Tamaki solig'i	XXR hududida tamaki barglarini sotib olgan soliq to'lovchilardan undiriladi.

Manba: Muallif tomonidan "The People's Republic of China Tax Facts and Figures 2019" jurnali ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

Ekologik soliqlar joriy etilgandan keyin ham Xitoy Xalq Respublikasi iqtisodiyoti o'sishda davom etmoqda, mos ravishda ekologik soliqqa tortishni ham Xitoy hukumati isloh etib, ularning ta'sirini kuchaytirmoqda. Boshqa rivojlangan davlatlar tajribasida ham shuni kuzatishimiz mumkin ya'ni, birinchi navbatda ekologik harakterga ega bo'lgan soliqlarni joriy etib, keyinchalik butun soliq siyosatini "Green tax" (Yashil soliq) siyosatiga aylantirish orqali, atrof-muhit himoyasi va davlat daromadlarining barqarorligini parallel ravishda ta'minlamoqdalar.

Ekologik soliqlarni joriy etib o'z soliq siyosatida ustuvorlik berayotgan davlatlar o'z tanlovlaridan voz kechishmagan aksincha ular bu siyosatni yanada barqarorlashtirish va yuqori cho'qqilarga olib chiqish uchun turli chora-tadbirlar ishlab chiqmoqdalar. Ekologik soliqlar mamlakat byudjeti tushumlarini keskin oshirmasada uning o'sishini to'xtatib qo'ymasligi nazariyalariga yana bir tasdiq deb hisoblasak bo'ladi.

Xulosa va takliflar.

O'zbekistonda soliqqa tortishning ekologik yo'naltirilganligini yanada rivojlantirish uchun samaradorligi amalda isbotlangan ilg'or xorijiy tajribalardan andoza olgan holda hamda yurtimizdagi iqtisodiy va ijtimoiy holatlarni inobatga olib, bosqichma-bosqich ekologik harakterga ega bo'lgan soliqlarni joriy etish zarur deb hisoblaymiz.

Rivojlangan va iqtisodiy jihatdan barqaror davlatlarning ekologik soliqqa tortish siyosatida sinalgan ekologik toza texnologiyalardan foydalanishga undovchi va tabiiy atrof muhitga zararli chiqindi hamda moddalarni qisqartiruvchi harakteriga ega bo'lgan soliq imtiyozlarini soliq to'lovchilarga rag'bat tariqasida joriy etishimiz va takomillashtirishimiz maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shodimetov Y.Sh. Sog'lom turmush tarzi: ijtimoiy-gigiyenik va ekologik muammolar. - T.: Ibn Sino, 1991 31-sahifa;
2. "The People's Republic of China Tax Facts and Figures 2019" jurnali;

3. Ogli, T. B. Q. (2021). XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARNING TABIIY RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISHGA ERISHISHLARIDA SOLIQLARNING TA'SIRCHANLIGINI OSHIRISHNING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(1), 246-250.
4. Boburmirzo, K., & Boburjon, T. (2022). EXCHANGE RATE INFLUENCE ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT: EMPIRICAL EVIDENCE FROM CIS COUNTRIES. *International Journal Of Management And Economics Fundamental*, 2(04), 19-28.;
5. Turanboyev, B., Abdupattayev, A., & Abdullaev, A. (2023). INFLYATSIYANING QIMMATLI QOG'OZLAR DAROMADIGA TA'SIRI. *Yosh Tadqiqotchi Jurnali*, 2(2), 88-100.
6. Qodirjon o'g'li, B. T., & Nazarali o'g'li, M. S. (2023). FISCAL POLICY AS THE PRIMARY TOOL TO AFFECT THE STRENGTH OF THE CAPITAL MARKETS. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 8, 32-35;